

DOĞU TÜR^KÇESİ İLE YAZILAN SİRÂCÜ'L-KULÛB'UN DİLİ ÜZERİNE

ABOUT THE LANGUAGE OF SİRÂCÜ'L-KULÛB WRITTEN IN EASTERN TURKISH

Ümran YAMAN*

ÖZ

Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin Hz. Muhammed'in peygamberlik haberinin doğru olup olmadığını öğrenmek amacıyla kendisine sordukları kırk soru ve Hz. Muhammed'in bu sorulara verdiği cevapları ihtiva eden Sirâcü'l-Kulûb adlı eserin bugün birçok farklı nüshası bilinmektedir. Bunlardan bazıları Arapça ve Farsça olmakla birlikte Türk edebiyatında da ilgi gören bir eser olduğu gerek Batı gerekse Doğu Türkçesi ile yazılmış mevcut Türkçe nüshaların çokluğundan anlaşılmaktadır. Makalemizde Doğu Türkçesi ile kaleme alınan nüshalardan biri olan Topkapı Sarayı Koğuşlar Bölümü K.1057 numara ile kayıtlı eserin dil özellikleri üzerinde durulacaktır. Öncelikle bu nüsha üzerinde daha önce yapılan incelemeler değerlendirilecek, ardından ait olduğu dönem tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sirâcü'l-Kulûb, Doğu Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kırk Sual, Hz. Muhammed.

ABSTRACT

Many different copies of Sirâcü'l-Kulûb are known which includes forty questions asked by Jewish and Christian scholars to Hz. Muhammed about the accuracy of his prophethood. Some of these copies were written in Arabic and Persian. It can be understood that this work draws attention in Turkish literature from many different copies in Western and Eastern Turkish. In this article, the language properties of the copy in Topkapı Palace, Koğuşlar Section, K.1057 will be analyzed. Firstly, the studies on this copy will be perused and then the period of this work will be identified.

Keywords: Sirâcü'l-Kulûb, Eastern Turkish, Khwarezm Turkish, Forty Questions, Prophet Muhammed.

* Ar. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı. E-posta: umranymn@istanbul.edu.tr

Giriş

Sirâcü'l-Kulûb, Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin Hz. Muhammed'in peygamberliğinden emin olmaları amacıyla kendisine sordukları kırk soru ve Hz. Muhammed'in bu sorulara verdiği cevapları konu edinen bir eserdir. Arap yarımadasında İslâmiyetin yayılmaya başlaması ile endişeye düşen Hıristiyan ve Yahudiler, kendi aralarında toplanarak devrin âlimlerinden Abdullah bin Selâm'a giderler; Abdullah bin Selâm da onlara ahir zaman peygamberi hakkında bilgiler verir. Yahudiler ve Hıristiyanlar da Tevrat ve İncil'deki izahı zor meseleleri kırk soru halinde Hz. Muhammed'e sormaya karar verirler. Hz. Muhammed Cebrail vasıtası ile bu sorulara cevap verir. Sirâcü'l Kulûb, işte bu sorular ve onlara verilen cevapları ihtiva etmektedir. Dünyanın, yerlerin, göklerin yaratılışı, peygamber kıssaları, cennet ve cehennem hali gibi hususlar hakkında açıklamalar bu eserin konusudur.

Sirâcü'l Kulûb'un bilinen Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaları¹ dışında Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde 43 Va 1465 numara ile kayıtlı İbrahim b. Mirza tarafından istinsah edilmiş Farsça bir nüshası² ile Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde 43 Va 1415 numara ile kayıtlı, H. 737 yılında Şadi tarafından istinsah edilmiş başka bir Farsça yazması daha bulunmaktadır.³ Eserin Türkçe yazılmış birçok nüshası da bulunmaktadır. Eserin Türkçe yazılmış nüshaları şunlardır:

1. Arap Harfli, Harezmi Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb: Eserin dili istinsah tarihinden çok daha eski özellikler taşıdığı için telif tarihinin yaklaşık XIII. asrın sonu XIV. asrın başları olduğu tahmin edilmektedir.⁴ Nüsha, Ayşe Gül Sertkaya tarafından 2010 yılında "Harezmi Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb: Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Tıpkıbasım" adıyla yayımlanmıştır.⁵

2. Arap Harfli Harezmi Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb: Bu nüshanın metni Ergaş Fazılov tarafından neşredilmiştir.⁶

3. Arap Harfli Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l Kulûb (DTSK): Topkapı Sarayı Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda bu eser hakkında tahminen H. 8. yüz-

¹ Arapça ve Farsça yazmaların tavsifi için bkz. Ayşe Gül Sertkaya, *Horezm Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb: Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Tıpkıbasım*, İstanbul Çantay Yayınevi, 2010, s. 11-12.

² https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=153662

³ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=153618

⁴ Osman Fikri Sertkaya, *İslâmî Devrenin Uygur Harfi Eserlerinden Sirâcü'l-Kulûb-transkripsiyon ve indeks*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Filolojisi Kürsüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975.

⁵ Ayşe Gül Sertkaya, *Horezm Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb: Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Tıpkıbasım*, İstanbul Çantay Yayınevi, 2010.

⁶ Ergaş İsmailoğlu Fazılov, "Eine neue Quelle zur choresmitürkischen Sprache", *Journal of Turkish Studies*, 13, Harvard, 1989. s. 47-80; *Turcologica*, I, Taşkent, 2008, s. 282-325.

yılda Çağatay Türkçesi ile telif edilen anonim bir mevize kitabı olduğu ve H. 736 (1335) Cemaziyelulasında istinsah edildiği bilgisi yer almaktadır.⁷ Eser üzerine Ümran Yaman doktora çalışması yapmıştır.⁸ Makalemize konu olan nüsha da bu nüshadır.

4. Uygur Harfli Çağatayca Yazma: British Museum'da, Or. 8193 numara ile kayıtlıdır. Mansur Bahşı tarafından 1431-1432 tarihlerinde Yezd'de istinsah edilmiştir. Bu nüsha üzerine Osman Fikri Sertkaya doktora çalışması yapmıştır.⁹

5. Raif Yelkenci Nüshası: Batı Türkçesi ile yazılan bu nüsha bugün mevcut değildir. Hakkında tek bilgi İsmail Hikmet Ertaylan tarafından verilmiştir.¹⁰

6. Kemal Yavuz Nüshası: 560 varaklık bir mecmua içinde, 220.-330. sayfalar arasındadır. 41 soru ihtiva eden bu nüsha üzerine Kasım Yazıcı Yüksek Lisans çalışması yapmıştır.¹¹

7. Topkapı Sarayı Müzesi Revan Köşkü Kitaplığı: R. 362 numara ile kayıtlıdır. 13 satırlık 69 varaktan oluşmaktadır. Müstensihî, istinsah tarihi ve yeri belirtilmemiştir.¹²

8. Türk Dil Kurumu Nüshası: Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde bulunan bu nüsha 13 satırlık 50 yapraktan meydana gelmektedir.¹³

9. Konya İzzet Koyunoğlu Nüshası: Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi 12861 numarada bulunan bu eser, Yakup Karasoy tarafından Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmış,¹⁴ sonrasında da yine Yakup Karasoy tarafından "Sirâcü'l-Kulûb: Gönüllerin Işığı" adıyla yayımlanmıştır.¹⁵

10. Millî Kütüphane Nüshası: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 1201 numara ile kayıtlı nüsha, 82 varaktan oluşmakta, her varakta 13 satır bulunmaktadır.¹⁶ Nüsha tarafımızca çalışılmaktadır.

⁷ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, s. 129; II, İstanbul, s. 190 ve s. 390.

⁸ Ümran Yaman, *Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l Kulûb (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar, İstanbul, 2015.

⁹ Osman Fikri Sertkaya, a.g.t.

¹⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'i, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 1952, s. 177-180.

¹¹ Kasım Yazıcı, *Sirâcü'l-Kulûb ve Dil Özellikleri: Metin-Gramer-Lugat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002.

¹² https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=92021

¹³ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=98220

¹⁴ Yakup Karasoy, *Ahmed-i Dâ'i-Sirâcü'l-Kulûb* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985.

¹⁵ Yakup Karasoy, *Sirâcü'l-Kulûb: Gönüllerin Işığı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

¹⁶ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=138726

Bunların dışında muhteva bakımından Sirâcü'l-Kulûb adını taşıyan eserlerle aynı olmakla birlikte “Kırk Suâl” şeklinde adlandırılan ve Mevlânâ Furâfî (Firâkî)'ye ait olan, birçok farklı yazması bulunan eserler de mevcuttur.¹⁷

Arap Harfli Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l Kulûb'un tavsifi:

Topkapı Sarayı Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda bu nüsha hakkında aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

“Sirâcü'l-Kulûb: Yaprak 1'de tahminen VIII. yüzyılda Çağatay Türkçesi ile telif edilmiş anonim bir mevize kitabıdır. Baş: El-hamdü li-llahi rabbil alemin.. bu kitab türkçe tasnif kılındı. Müsülman-larka asan bolmak üçün.. Yazma, Aharlı kalın kağıtlı olup, 210 mm. boy ve 140 mm. eninde 129 yaprağı ihtiva eder. Her sahifede Arap neshi ile 94 mm. uzunluğunda 15 satır vardır. kahve rengi derili ve ebru cildli yazma H. 736 (1335) Cemaziyelulasında istinsah edilmiştir. Varak 1-71'de bir eser, 92'den sona kadar da Süleyman peygambere atfolunan Dîvname adlı Doğu Türkçesi ile yazılmış bir eser bulunmaktadır.”¹⁸

Elektronik ortamda bulunan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları Kataloğunda, nüshanın içinde bulunan başka bir eser daha zikredilmektedir:

“Kahverengi deri ve ebru cilt. Bu kitap: I- 1 b'de Tahminen VIII. yy.da Çağatay Türkçesi ile yazılmış anonim mevize kitabıdır. II- Y. 92'b de Çağatay Türkçesi ile nücuma dair bir eser; III- Y. 92'b de Dîv-nâme adlı Çağatayca bir eser olup Süleyman peygambere atfolunmuştur.”¹⁹

Söz konusu eserin dilinin daha önceki çalışmalarda Çağatay Türkçesi özellikleri gösterdiği belirtilmektedir.²⁰ Eser üzerinde tarafımızdan yapılan doktora çalışması ile eserin dilinin daha eskicil özellikler taşıdığı tespit edilmiştir.

Eserin dönemini belirlemek için tespit edilen özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. e/i meselesi

Eski Türkçeden beri daima dokuzuncu ünlü olarak kabul edilen kapalı *e* (*ê*) sesi Çağataycada genellikle *y* (*ع*) harfi ile gösterilmiştir. Bazı harekeli metinlerde ise herhangi bir harfle gösterilmeyip *esre* ile (*ع*) işaretlenmiştir. J. Eckmann, “Karahanicada henüz muhafaza edilen, fakat daha o zaman sık sık *i* ile yer de-

¹⁷ Bu eserler ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için: Ümran Yaman, a.g.t., s. 13-14.

¹⁸ Fehmi Edhem Karatay, a.g.e., s. 129; II, s. 190 ve s. 390.

¹⁹ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=120521

²⁰ Yakup Karasoy, a.g.e., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, ^{2013, s.18}; Ayşe Gül Sertkaya, a.g.e., İstanbul Çantay Yayınevi, 2010, s. 14.

ğiştiren Eski Türkçe kök hece *e*'si Çağataycada tamamıyla *i* olarak görünüyor²¹.” diyerek sesin Çağataycadaki durumunu ortaya koymuştur. Yine Eckmann aynı konuda Harezmi Türkçesinde *e* ve *i* yazılışının hiçbir kaideye uymadan değişip durduğunu belirtmiştir.²²

DTSK'da ilk hecedeki *e* /*ê* /*i*'lerin yazılışında tam bir tutarlılık bulunmamaktadır. Aynı kelimenin farklı yerlerde -hatta aynı satırda bile- iki farklı yazılışına rastlanmaktadır. İlk hece ünlüsü sadece *y* (ڤ) harfi kullanılarak yazıldığı gibi, bu harfe hareke eklenerek ya da *e* (ٲ) harfi ile de karşılanmıştır. Bunlardan başka herhangi bir işaretle gösterilmediği durumlar da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.²³ “*ê*” sesinin (ڤ) harfi kullanılarak yazıldığı kelimelerin açık bir şekilde sayıca üstün olduğu görülmekle beraber, “*e*” için herhangi bir işaretin bulunmadığı örnekler de azımsanamayacak sayıdadır. Mesela *bêr-* fiili 139 yerde (ڤ) harfi kullanılarak yazılırken, 21 yerde de sesi belirtecek bir harf ya da hareke bulunmadan yazıya geçirilmiştir. *Yêti* kelimesi 5 yerde yalnız *y* ile, 4 yerde esre ile, 5 yerde *y*+esre ile, 14 yerde de herhangi bir işaret olmadan yazılmıştır. Başka bir örnek olarak da *bêrii* kelimesi gösterilebilir. Bu kelime 3 yerde yalnız *ye* ile, bir yerde elifle, bir yerde elif+üstünle yazılmıştır. *êr-* fiilinin yazımı 2 yerde yalnız *y* ile, 734 yerde işaretsiz biçimdedir.

Görüldüğü üzere *e-i* yazımındaki bu tutarsızlık DTSK'nın Çağatay Türkçesinden ziyade Harezmi Türkçesi imlasına yakın olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından DTSK'da birlik yoktur. Kelime gövdelerinde karşılaşılan uyumsuzluk, kullanılan yapım eklerinin tek şekilli olmasından kaynaklanmaktadır. Yine bazı çekim eklerinin bünyesinde bulunan ünlülerin, düz veya yuvarlak tek şekilli olmaları sebebiyle de uyumsuzluk söz konusudur.

Tek şekilli olmaları sebebiyle eklendikleri kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan yapım ekleri şunlardır²⁴:

- DÜr-: *ağdur-* (55a/07), *kêltür-* (16a/15)
- +egü: *biregü* (7a/07), *êkegü* (68b/13), *üçegü* (65b/13)
- +GU: *êyegü* (30b/14), *êzgü* (17b/11), *ğadğu* (33a/08)
- GU: *barğum* (7a/12), *kêçgü* (13b/02)

²¹ Janos Eckmann, “Çağatayca”, (Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Şiveleri*), Ankara, Sevinç Matbaası, 1979, s. 236.

²² Janos Eckmann, a.g.e., s. 189.

²³ Ümran Yaman, a.g.t., s. 28.

²⁴ Ümran Yaman, a.g.t., s.57.

-GUçI: *aygüçü* (9a/08), *bilgüçü* (15a/08)

-UK: *artuğ* (69b/11), *buçuk* (13b/13)

-KUr-: *bêlgür-* (35a/05), *kıçkur-* (67b/14)

+IU: +IIg isimden isim yapma ekinin son ünsüzünün düşmesiyle ekin ünlüsü de yuvarlaklaşarak uyum dışı kalmıştır: *atlu* (31b/05), *inlü* (24b/14)

+IIK: *uzunluğu* (13a/10)

-mUr: *yağmur* (10a/11)

-U: *aşnu* (2b/11), *têgrü* (3a/04)

-Ur-: *bitür-* (48b/06), *kaçur-* (20a/12)

İsim ve fiil çekim eklerinin bünyesinde bulunan ünlülerin tek şekilli olmalarından kaynaklanan uyumsuzluk örnekleri şunlardır:

İyelik ekleri: 1. ve 2. teklik şahıs ile 1. çokluk şahıs iyelik eklerinin önündeki ünlü, eklendiği kelimenin son hecesine uyar. 2. teklik şahısta bir istisna görülmektedir: *yüziğ* (57b/14). Teklik 3. şahıs iyelik eki bir istisna dışında [*özün* (34a/14)] daima düz ünlülü olduğundan uyum dışında kalır: *süsi* (57b/12), *yoğuşı* (13b/04). 1. ve 2. çokluk şahıs iyelik eklerinin tamamı da düz ünlülüdür: *ikeğümüz* (49b/13), *iniğizke* (24b/14), *kendüleri* (52a/10). Çokluk 2. şahıs iyelik eki almış son hecesi yuvarlak ünlülü bir kelime metinde bulunmadığından bu ekin durumu tespit edilememiştir; ancak dönem özelliği olarak bakıldığında genellikle çokluk 2. şahıs iyelik eki ünlüsünün uyuma girdiği görülür.

Yön ekleri yalnızca yuvarlak ünlülüdür:

+rU, +ArU, +gArU/+kArU: *içkerü* (55a/10), *ilgerü* (12a/13), *kêrü* (23a/08) *bêrü* (5b/13), *yoğaru* (3a/06)

Genitif eki genellikle tek şekilli olarak kelimelere eklenmiştir:

butniğ (42b/04), *kökniğ* (4b/07)

Metinde bazı kelimelerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna hem uyan hem de uymayan iki biçimi de kullanılmıştır:

atlu (31b/05) ~ *atlığ* (15b/13), *çağur-* (36b/01) ~ *çağır-* (40a/03)/ *çağır-* (23a/05), *kêmüş-* (34b/09) ~ *kemiş-* (27b/14), *kıruğ* (39b/12) ~ *kırağ* (21a/15)/ *kıriğ* (11a/13), *oğı-* (7b/09) ~ *oğu-* (59a/11), *süji* (35a/06) ~ *süjü* (21b/13), *tirgüz-* (45b/04) ~ *tirgiz-* (29a/06), *toğın-* (54a/09) ~ *toğun-* (3a/02), *törtinç* (5a/08) ~ *törtünç* (59a/07), *uzunlık* (13a/10) ~ *uzunluğ* (12b/13), *yöri-* (40a/06) ~ *yörü-* (20b/06)

Geniş Zaman Eki: Metinde geçen geniş zaman eklerinden biri +Ur eki-
dir. Bu ekin ünlüsü yuvarlak olduğu için uyumu genellikle bozmuştur: *ayt-urlar*
(10b/05), *haber bër-ür* (6b/14), *kêl-ürler* (12a/05), *kı-l-ur* (2b/13), *yıglaş-urlar*
(5b/15). Yalnız bir örnekte geniş zaman ekinin ünlüsü düzdür: *kalır mên* (61b/06).

Görülen Geçmiş Zaman Eki: Görülen geçmiş zaman ekinde sonra gelen
teklik 1. şahıs ekinin iki örnekte uyuma tâbi olmadığı görülür: *inan-dum* (47a/12),
kı-l-dum (47b/01). 2. şahıs ekleri uyuma tâbi olup teklik 3. şahıs görülen geçmiş
zaman eki sadece dar-düz şekillidir: *aşur-dı* (46b/01), *bol-dı* (2b/16), *buyur-dı*
(3b/03), *kon-dı* (39b/10), *tayandur-dı* (3b/09), *ur-dı* (26b/06). Çokluk 1. şahıs da
yalnız yuvarlak ünlülüdür: *kılduğ* (3a/13), *yaratıldığ* (69b/03). Çokluk 2. şahıs
görülen geçmiş zaman eki de uyuma tâbidir. Çokluk 3. şahıs görülen geçmiş za-
man eki de teklik 3. şahıs görülen geçmiş zaman ekinde olduğu gibi tek şekillidir:
bol-dılar (10b/10), *kêtür-diler* (20b/13), *kop-tılar* (45a/03), *korğ-tılar* (22a/02),
kör-diler (16b/02), *körüş-tiler* (72a/03), *sürt-tiler* (45a/04), *tut-tılar* (39a/01),
tüş-tiler (35b/06).

Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki tek şekilli ve ünlüsü dar-düzdür: *buyurmuş*
êrdi (32b/12), *olturmuş sên* (17b/12), *öltürmüş* (66a/15), *tolturmuşlar êrdi* (34b/12),
unutmuş mên (61a/11), *urulmuş* (11b/02), *urmuş* (17b/04), *yandurmuş* (42b/12).

Emir Kipi teklik 2. şahıs eki uyuma tâbi değildir: *körgüzgil* (4a/07), *têgür-
gil* (33a/07). Bir örnekte uyum bulunduğu görülür: *koşulğul* (68a/01). Teklik ve
çokluk 3. şahıs emir ekleri de yuvarlak ünlülüdür: *aytsunlar* (46b/08), *barmasun*
(44a/05), *bitsün* (45b/11).

Bunların yanı sıra dudak veya diş-dudak ünsüzlerinin etkisiyle kelimelerde
yuvarlaklaşma hadisesinin gerçekleştiği görülmektedir.

avuç (39b/12), *çavuş* (23a/15), *ibük* (36b/04), *kamuğ* (2a/15), *kapuğ*
(7a/13), *mündi* (63a/03), *sêwünç* (19b/01), *tamur* (48a/04), *yavuz* (7a/02), *tapun-*
(32a/03), *yupar* (10a/04).

Yardımcı ünlülerin kullanımında da bir düzensizlik söz konusudur. Yar-
dımcı ünlülerin düzensiz kullanımı bazen kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyu-
munu bozmaktadır:

körinmiş (23a/02), *yaratul-* (9b/13).

DTSK'nın düzlük-yuvarlaklık uyumu açısından son derece karışık bir du-
rum arz etmesi, Harezmi Türkçesi veya Çağatay Türkçesine ait olup olmama ko-
nusunda bir belirleyicilik göstermemektedir.

3. *-b-*, *-b* > *-w-*, *-w* meselesi

Eski Türkçede iç ve son sesteki *b*'lerin Eski Uygurcada *w*'ye dönüşmesi kurallı bir ses değişmesidir. *b*'den gelen bu *w* sesi Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi Harezmi Türkçesinde de kendini korur. Çağatay Türkçesinde ise bu *w*'ler *v*'ye döner. Harezmi Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasındaki belirleyici farklılıkların başında bu ses olayı gelir.

Metinde çoğunlukla *w* (و, ؤ) ünsüzü kullanılmıştır.

w ile yazılan kelimeler:

ew (7a/06), *ewekliklik* (2b/09), *ewrül-* (27b/11), *ewür-* (1b/13), *öwke* (33a/06), *sawur-* (49a/03), *sew-* (21a/02), *sewin-* (70b/01), *suwur-* (49a/01), *uw-tan-* (23a/15), *yawuz* (7a/02), *yawlaq* (7b/13), *yiwek* (53a/05), *yuw-* (57b/15), *yuwqalayu bér-* (20b/15)

Tek bir örnekte ise (و) yazıldığı görülmektedir.

qaravaş (31a/10)

Görüldüğü üzere DTSK'da Çağatay Türkçesi özelliği taşıyan tek bir örnek bulunmaktadır. Diğer örneklerin tamamı Harezmi Türkçesi özelliği göstermektedir.

4. *-ğ-*, *-g-* > *-w-* > *-v-* değişikliği

Eski Türkçede iç sesteki *-ğ-*, *-g-* sesi Karahanlı ve Harezmi sahalarında *-w-*, Çağatay sahasında ise *-v-* olur. DTSK'da bu ses olayıyla ilgili olarak tespit edilen örnekler bu değişikliğin hala *-w-* aşamasında olduğunu göstermektedir. Hatta bir örnekte hem *g*'li hem *w*'li kullanış söz konusudur. Bu durum Harezmi Türkçesi özelliğini yansıtmaktadır.

kigür- (30b/02) – *kiwür-* (2a/14)

sowuq (10b/10), *sowuqluqı* (69b/04)

sıwa- (48a/13), *sıwağlıq* (62a/06)

5. *d* > *z* > *y* meselesi

Eski Türkçedeki *d* sesi, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde kelime içinde ve sonunda

-z-, *-y-*; *-z-*, *-y-* olmuş, Çağatayca'da ise tamamen *y*'ye dönmüştür. Metinde kelime içinde bulunan *d* ünsüzleri *y* ünsüzüne dönmeye başlamıştır. Bu değişim sürecinde ara ses olan *z* sesinin kullanımı DTSK'da son derece hakim bir görüntü arz etmektedir. Her üç ünsüzü de taşıyan örnekler de mevcuttur.

ayağındın (43b/06) – *azağı* (17b/03), *azın* (7b/14), *azırıldı* (37a/09), *bozunu* (65a/07), *êzerleri* (12a/07), *êzgi* (19b/04), *êzgülik* (36b/05), *izgil* (70b/03), *izrildim* (71b/14), *izgey men* (44b/05), *kadgum* (33a/08) – *kazgu* (52a/03)- *qaygulu* (32b/13), *kaşaşı* (22b/06), *kedin* (60a/13) – *kezin* (61a/03), *keydürdi* (31a/01) - *kezgeyler* (12b/5), *qoyar* (53b/05) – *koşgul* (33a/08), *kuyıka* (54a/05) – *kuşugda* (9b/01), *kuyrukını* (36a/01) – *kuşrukı* (4a/03), *küzezmese* (25a/09), *uyku* (63a/12), *yaydı* (53a/07), *yayıldı* (53b/07), *yazağ* (21b/14), *yıyılı* (53a/08) – *yızığlıg* (19b/03)

DTSK'daki örnekler dil özellikleri bakımından bu metnin Harezmi Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş aşamasında olduğunu göstermektedir.

6. -p- > -f- meselesi

Çağatay Türkçesinin önemli özelliklerinden biri de bazı kelimelerde iç sesdeki -p-'lerin -f-'ye dönmesidir. Nevalî'den sonra görülen bu değişime DTSK'da rastlanmamıştır. *Opran-*, *toprak*, *yaprak* gibi kelimelerin Harezmi Türkçesi özelliği olarak p'li yazılışlarını devam ettirdiği görülmektedir.

7. -g-, -g-, -ğ-, -ğ > Ø, -k-, -k-, -k-, -k meselesi

Eski Türkçede birden fazla heceli kelimelerin sonunda ve bazı eklerde bulunan g/ğ ünsüzleri Batı Türkçesinde düşerken Doğu Türkçesinde kendini korumuştur. Bu seslerin Çağatay Türkçesinde genellikle tonsuzlaşarak -k/-k'ye dönmesi de bilinen bir ses olayıdır. DTSK'da ise durum Çağatay Türkçesine göre farklılık göstermektedir. Zira Batı Türkçesinde düşen bu -ğ/-g sesleri DTSK'da ya kendini korumakta veya düşmektedir.

-g-, -g-, -ğ-, -ğ sesini koruyan kelimeler: *agrıg* (43b/12), *âkil-lıg* (48a/12), *arıg* (18b/14), *ayguçılarga* (9a/08), *bağlaguci* (40b/14), *başlıg* (71a/09), *bêlgürdi* (48a/04), *bêlgüsüz* (46a/14), *bilgüci* (15a/08), *bulgaşıp* (53b/11), *émgek* (2b/05), *içkerü* (55a/10), *ilgerü* (15b/10), *illig* (71b/09), *qamuğ* (10b/03), *qaplıg* (69a/04), *qapuğ* (7a/13), *qatıg* (18b/04), *qorkuğ* (54a/15), *közlüg* (71a/10), *quruğ* (48a/11), *nürlüg* (31b/09), *saçıg* (31a/15), *sarıg* (5a/15), *tamuğ* (13b/01), *tamuğ-luğ* (18a/08), *tatlıg* (19a/05), *toluğ* (51a/02), *uçtmâhlıglarnı* (61b/05), *vilâyetliğ* (71b/09), *yarağlıg* (65b/05), *yaşlıg* (62b/02), *yüzlüg* (66b/02).

-g-, -g-, -ğ-, -ğ düşmesi olan kelimeler: *acın* (aç olarak) (47b/10), *heybetli* (2b/16), *isilik* (69b/04), *qaygulu* (32b/13), *kerek* (13b/02), *köprü* (13b/01), *yoqaru* (3a/06), *yarlıqar* (20a/13)

Bazen de aynı kelimenin hem -ğ/-g'li şekilleri hem de -ğ/-g'siz şekilleri beraber kullanılmıştır:

açı (33a/06) ~ *açığ tur-* (60b/02)
atlığ (61b/12) ~ *atlu* (31b/05)
katığlığ (39b/12) ~ *katığlık* (18a/10)
kağğuluğ (50a/08) ~ *kağğuluk* (11a/10)
ölüg (46b/11) ~ *ölü* (63b/01)
şüretliğ (10a/01) ~ *şüretlü* (28b/08)
tiri (54b/13) ~ *tirig* (68b/06)
yudı (58a/01) ~ *yuwğıl* (57b/15)
yüklü (32b/04) ~ *yüklüg* (52b/06)

Gerek bu karışık kullanımlar, gerekse *-ğ/-g* seslerin tonsuzlaşmaması DT-SK'nın Harezmi Türkçesi özelliklerini taşıdığına göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Sadece tek heceli tek bir kelimedede tonsuzlaşma örneği mevcuttur: *şuk* (21b/12)

8. *-z > -s* meselesi

Harezmi Türkçesi metinlerinde çok az örneği görülen son sesteki *-z > -s* değişimi, Çağatay Türkçesinde yaygınlaşmıştır. Özellikle Çağatay Türkçesinde geniş zamanın olumsuzunda tonlu *-z* ünsüzü tonsuzlaşarak *-s* olmuştur. DT-SK'da bu değişime sadece iki örnekte rastlanır: *turmas men* (69a/13), *bolmas ermiş* (27a/02). Diğer örneklerde *-z* sesi kendini korumuştur.

9. Pronominal *n*'nin durumu

3. şahıs iyelik ekleri ile durum ekleri arasında pronominal *n*'nin genellikle kullanılmaması Çağatay Türkçesinin belirgin özelliklerinden biridir. DT-SK'da ise pronominal *n*'nin kullanıldığı örneklerin metne hakim olduğu görülür.

10. *êr-* > *ê-* meselesi

Yardımcı fiil olarak kullanılan *êr-* fiili *r*'sinin Çağatay Türkçesinde düştüğü bilinmektedir. DT-SK'da ise bir Harezmi Türkçesi özelliği olarak bu sesler kendisini korur.

Sonuç

Topkapı Sarayı Koğuşlar Bölümü'nde K.1057 numara ile kayıtlı bulunan Sirâcü'l- Kulûb, Arap harfleri ile H. 736 (1335)'da istinsah edilmiş, Doğu Türkçesi özellikleri gösteren bir eserdir. Bu eser hakkında ortaya konan tavsiflerde metnin “Çağatay Türkçesi” veya “Erken Dönem Çağatay Türkçesi” ile yazıldığı ifade edilmiştir. Ancak metin üzerine yaptığımız dil incelemeleri sonucu DT-SK'nın Çağatay Türkçesinden ziyade Harezmi Türkçesinin özelliklerini taşıdığı ve bu devre ait diğer metinlerle dilsel açıdan büyük benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Bundan dolayı dil tarihi çalışmalarında “Çağatay Türkçesiyle yazılmış Sirâcü'l-Kulûb” olarak tanımlanan nüshanın “Harezmi Türkçesi ile yazılmış Sirâcü'l-Kulûb” olarak belirtilmesi daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA:

- ARGUNŞAH, Mustafa, *Çağatay Türkçesi*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013.
- ATALAY, Besim (Çev.), Mahmud el- Kaşgarî, *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi*, Ankara, 1939, c. I, s. 31-32
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2009, s. 86.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, *Ahmed-i Dâ'i, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 1952, s. 177-180.
- FAZİLOV, Ergaş İsmailoviç, “Eine neue Quelle zur choresmtürkischen Sprache”, *Journal of Turkish Studies*, 13, Harvard, 1989. s. 47-80; *Turcologica*, I, Taşkent, 2008, s. 282-325.
- KARASOY, Yakup, “Ahmed-i Dâ'i-Sirâcü'l-Kulûb (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1985.
- KARASOY, Yakup, *Sirâcü'l-Kulûb: Gönüllerin Işığı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- KARATAY, Fehmi Edhem *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, s. 129; II, İstanbul, s. 190 ve s. 390.
- SERTKAYA, Ayşe Gül Horezm Türkçesi İle Yazılan Sirâcü'l-Kulûb: Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Tıpkıbasım, İstanbul Çantay Yayınevi, 2010, s. 11-12.
- SERTKAYA, Osman Fikri, “İslâmî Devrenin Uygur Harfi Eserlerinden Sirâcü'l-Kulûb-transkripsiyon ve indeks”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Filolojisi Kürsüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1975.

YAMAN, Ümran, Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l Kulûb (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin), basılmamış doktora tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar, İstanbul, 2015.

YAZICI, Kasım, “Sirâcü'l-Kulûb ve Dil Özellikleri: Metin-Gramer-Lugat” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002.

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=120521

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=138726

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=153662

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=153618

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=92021

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=98220

Yüce, Nuri, “Türk Dili”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, c. XII/II, s. 487.